

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА ПІВДНЯ УКРАЇНИ У ПОЛІТИЧНІЙ БОРОТЬБІ (БЕРЕЗЕНЬ 1917 – КВІТЕНЬ 1918 рр.)

За нових суспільно-політичних умов історична наука, відмовившись від застарілих догм, веде активний пошук історичної правди. У цьому відношенні важливе місце посідає переосмислення ролі і місця селянства України у політичній боротьбі 1917 року, коли відкривалися унікальні можливості для розбудови власної державності.

Крім того, зазначена проблема в значній мірі актуалізована боротьбою сучасного українського селянства за свої права в умовах затяжної аграрної кризи, пов'язаної з процесами зміни форм власності на селі.

Розглядувана проблема має багату історіографічну спадщину та декілька напрямків дослідження. Перший з них – започаткований безпосередніми учасниками революційних подій, діячами Центральної Ради (М. Грушевським [1], В. Винниченко [2], Д. Дорошенко [3], І. Мазепою [4], М. Шаповалом [5] та ін.), що сповідували народницьку ідеологію та В. Липинським [6] – яскравим представником державницької історіографії.

Так, народницька історіографія досить суперечливо оцінювала можливості селянства. З одного боку, вона підкреслювала його величезний соціальний потенціал в революції, з іншого – досить низько оцінювало його реальну роль в національно-визвольній боротьбі.

Один з керівників УПСР М. Шаповал у брошурі “Соціологія українського відродження” характеризував українське селянство як “національне несвідоме, дещо навіть заражене прищепленими поняттями про свою “руськість”, ніби національну тотожність з пануючими групами. ...Селянська думка не має ніякого соціологічного світогляду ні в якій формі: ні в релігійній, ні в суспільно-політичній, ні в національно-культурній. В такому становищі були 3/4 населення України” [7.-С.34-35].

Подібну точку зору сформулював інший лідер українських есерів М. Ковалевський: “Свідомість наших селян стояла на дуже низькому рівні” [8.-С.247].

Аналогічної думки був і І. Мазепа, стверджуючи, що: “Український народ являв собою ще майже сиру етнографічну масу, українським провідникам доводилось витратити час на те, щоб роз'яснювати селянам... “хто такі українці і чого вони хочуть” [9.-С.164].

У той же час М. Грушевський писав про надзвичайно важливу роль селянства в суспільстві: “Головною підставою сеї Великої України ще довго, коли не завсігди, буде селянство, і на нім прийдеться її будувати. ...З того часу, як усі інші верстви зрадили своїй національності, від нього черпався весь матеріал для національного будівництва...” [10.-С.36].

Близький до М. Грушевського підхід з даного питання демонструє державницька історіографія. В. Липинський у “Листах до братів-хліборобів”, зокрема писав: “Ми маємо надзвичайно здібну, сильну, здорову народну масу з окрема мовою..., окремою своєю рідною культурою, масу, що живе на точно означеній території. ... Але на практиці зорганізування нашої етнографічної маси в націю не вдалося. Не вдалося вже тому, що... не знаходилося на нашій національній території групи людей, настільки авторитетної, щоб вона зуміла об'єднати біля себе величезну більшість української етнографічної маси...” [11.-С.68-69].

Таким чином, представники обох історіографічних шкіл – народницької й державницької – не дуже розходяться в оцінці рівня національної свідомості селян у 1917 р. На їх погляд, цей рівень справді не був достатнім. На підставі цього робиться висновок про надмірну стурбованість селян питаннями матеріального благополуччя і їх байдужість до долі української держави [12.-С.36].

Другий напрямок дослідження включає у себе праці радянських істориків. Лейтмотивом їх робіт є висвітлення участі селян у “радянському будівництві” та боротьбі з так званою “українською дрібнобуржуазною контрреволюцією”. Прагнення ж селянства до самоорганізації, підтримкою ним діяльності Центральної Ради у державному будівництві не розглядалися взагалі, або піддавались гострій критиці [13].

Неупереджене, об'єктивне дослідження місця і ролі різних класів і соціальних верств в Українській революції, особливо селянства, тільки починається. У цьому контексті слід згадати роботу В. Солдатенка “Українська революція: концепція та історіографія” [14], де автор намагається з'ясувати рушійні сили української революції, розглядаючи при цьому і роль селянства. Проте конкретних прикладів політичної боротьби селян автор практично не наводить. Детальна інформація

про перебіг Першого Всеукраїнського селянського з'їзду (28 травня – 2 червня 1917 р.) вміщена у публікації І. Хмілья [15].

Побіжно, але з новим методологічним підходом, звертаються до цієї ж проблеми у статті “Магістралі й глухі кути Української революції” Ф. Турченко і Г. Турченко (Кривоший). Автори стверджують, що “з висновками про недостатню революційну активність українського селянства... можна погодитись лише частково” [16], а сучасний зарубіжний дослідник Б. Кравченко взагалі підкреслює, що “ступінь самоорганізації сільського суспільства у 1917 р. дивував навіть бувалих політичних спостерігачів” [17.-С.82].

Досить динамічно розглядається сучасними українськими істориками проблема формування Вільного Козацтва та участь у ньому селян [18]. З'явилися цікаві узагальнюючі роботи О. Реєнта [19], В. Верстюка [20], в яких автори намагаються показати суттєві соціально-економічні та політичні зрушення на селі, що були зумовлені як діями національних урядів так і більшовиками. Регіональні ж аспекти політизації українського села на Півдні України після Лютневої революції в Росії вивчаються поки що побіжно [21].

Мета статті: показати селянство Півдня України повноправним учасником партійно-політичної боротьби на Півдні України в 1917 році.

Відповідно до поставленої мети висувуються такі дослідницькі завдання: по-перше розкрити роль і місце селянства у формуванні та діяльності органів місцевого самоврядування і громадських організацій на селі, по-друге, показати на конкретних прикладах форми і методи політичної боротьби селянства регіону у 1917 – на початку 1918 рр.

Стереотип радянської історіографії про провідну роль робітничого класу, очолюваного партією більшовиків в національно-визвольному русі уже не спрацьовує. Натомість на передній план виходить проблема селянства, як основного суб'єкта, а не пасивного спостерігача, в революційному процесі, в тому числі і на регіональному рівні [22].

Розглядаючи проблему активізації політичного руху селянства Півдня України, слід зазначити, що цей процес був пов'язаний, по-перше, з початком роботи на селі політичних партій (у першу чергу, народницького напрямку), міських рад робітничих депутатів (через створення селянських фракцій) та просвітянських організацій; по-друге, через сформування самими селянами осередків “Всероссийского крестьянского союза”, а згодом “Селянських спілок” – організацій, що поєднували в собі політичні і економічні функції; по-третє, через проведення селянських з'їздів, на кінець, по-четверте, через формування власних рад селянських депутатів та земельних комітетів.

Як і по всій Росії, ради селянських депутатів на Україні почали виникати відразу ж після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції за прикладом робітників. Селянська комісія при Миколаївській та селянська секція при Одеській радах (по суті виконували обов'язки рад) Херсонської губернії тощо [23.-С.27]. Процес створення рад у різних районах України відзначався нерівномірністю і мав свої особливості. В одних місцях спочатку створювалися низові ланки – волосні й сільські ради, які виступали ініціаторами повітових та губернських з'їздів. Право участі у виборах сільських і волосних рад надавалось усім громадянам, незалежно від національності, віросповідання і статі. Сільські ради прийшли на зміну сільським управам, а волосні ради – волосним правлінням.

У кінці квітня-травні 1917 р. у Північній Таврії пройшли ряд повітових селянських з'їздів, на яких були обрані голови селянських виконавчих комітетів і спілок [24.-С.31]. Так, 30 квітня 1917 р. у Великому Токмаку пройшов повітовий селянський з'їзд. Організатором його скликання була Бердянська рада робітничих і солдатських депутатів, а також повітова організація соціалістів-революціонерів. З'їзд оголосив про створення у повіті ради селянських депутатів, було обрано голову і 3 його заступників [25].

У Херсонському повіті провідником руху селян за створення рад виступила, після свого створення, повітова рада селянських депутатів. 20 червня 1917 р. її президія звернулася із закликом організовуватися і вирішила послати у волості й села своїх делегатів [26.-С.52]. Звертає на себе увагу той факт, що загалом на Україні волосних та сільських рад селянських депутатів у період так званого двовладдя було дуже мало. Процес їх створення відставав від організацій повітових та губернських рад. Це, очевидно, обумовлювалося наявністю селянських комітетів, що виникли відразу після перемоги Лютневої революції.

У травні – червні 1917 р., і особливо після I Всеросійського з'їзду селянських депутатів (4 - 28 травня) та Першого Всеукраїнського селянського з'їзду (28 травня - 2 червня), виникнення рад селянських депутатів дещо активізувалося. Тоді діяли 4 губернських (Київська, Чернігівська, Харківська і Таврійська) і 44 повітових ради селянських депутатів, що становило відповідно 44,5% і 46,6% загального числа губерній і повітів України. Ще меншим у процентному виразі було охоплення радами волостей і сіл [27.-С.57].

Про необхідність розгортання політичної роботи серед селянства говорилося на зборах, конференціях, з'їздах загальноросійських та українських соціалістичних партій уже з весни 1917 р., хоча реальної роботи практично не було.

Інколи Селянські союзи брали на себе більш широкі повноваження. Це проявляється в діяльності Н. Махна. “Ми, анархісти, згодні із соціалістами-революціонерами у тому, що селянам необхідно організуватися в “Селянський союз”. Організація “селянського союзу” необхідна для того, щоб селянство влило максимум своїх живих, енергійних сил у русло революції, розсунуло ширше її береги, визначило б її конкретну сутність” – писав Махно у своїх “Споминах” [28.-С.30-31].

28-29 березня 1917 р. був покладений початок організації Гуляйпольського Селянського союзу. У комітет союзу ввійшло 28 селян. Головою комітету селяни затвердили Нестора Махна. Пізніше він згадував, що “діючи в Громадському комітеті з наказу “селянського союзу”, ми домоглися від Громадського комітету спершу взяття земельного відділу під безпосереднє моє керівництво. На з'їзді селян у Гуляйполі була прийнята декларація Гуляйпольського селянського союзу, яка говорила, що “трудове селянство Гуляйпольського району вважає своїм невід'ємним правом проголосити поміщицькі, монастирські і державні землі суспільним надбанням” і втілити це проголошення в недалекому майбутньому в життя” [29.-С.9].

Сам Махно користувався великою підтримкою селянства, яке бачило в ньому страждальника за інтереси трудівників села. Махно провів облік усієї поміщицької землі й розділив її між селянами. Відтоді місцеве селянство назавжди запам'ятало, дякуючи кому воно одержало землю [30].

Керівники “Всеросійського селянського союзу” розглядали його як політичну партію і закликали своїх членів брати “участь в роботі місцевих громадських організацій, волосних і селянських, виконавчих і продовольчих, волосному і повітовому земському самоуправлінні входячи рівноправними членами, проводити послідовно і наполегливо погляди свого союзу і стояти завжди на стороні охорони інтересів трудового селянства” [31].

В Україні Селянські союзи набули найбільшого поширення на Катеринославщині. Уже в березні 1917 р. тут з'являються перші осередки союзу, які створювалися одночасно з формуванням місцевої влади на селі. Збираючись на сходи для виборів волосних виконавчих комітетів, селяни виносили рішення про приєднання до Селянського союзу і створювали відповідний комітет організації [32.-С.25].

Більш організовано і динамічно процес створення осередків союзу пішов після губернського з'їзду сільських кооператорів, що проходив в Катеринославі 25 березня 1917 року, на якому було прийняте рішення про “негайне створення селянського союзу із слідуючими задачами: організація трудового народу з метою всебічного зміцнення нового вільного устрою і вияснення своїх інтересів, організована участь в політичному і економічному житті як на місцевому рівні, так і в загальнодержавному будівництві...” [33]. 4 травня 1917 р. була створена Катеринославська повітова організація Всеросійського селянського союзу. Її очолив Є. Строменко (пізніше він очолив губернський комітет союзу). Весною – літом тут уже діяло 18 волосних осередків. В Олександрівському повіті сільські комітети організації в квітні 1917 р. були створені в селах (Наталівці, Комишевахах, Білоцерковці, Новогупалівці і Купріяновзці) і двох волосних центрах – Жеребецьк і Пологи. В квітні-травні були проведені повітові з'їзди Селянського союзу у Новомосковську та Катеринославі, на яких делегати постановили домагатися відміни приватної власності на землю та її купівлю і продаж [34].

Більш широке уявлення про роботу таких Форумів дає нам протокол такого з'їзду в Олександрівську, вміщений у газеті “Крестьянский союз” від 24 травня 1917 р. У ньому, зокрема, говориться, що на повітовий з'їзд прибули представники від 27 кредитно- і судозберігаючих товариств, 21 споживчого товариства і 60 чоловік від волосних і сільських комітетів Селянського союзу, які проголосували за найскоріше скликання Установчих зборів, за автономію України в складі Російської Федерації, за відокремлення церкви від держави, за загальне і обов'язкове навчання за рахунок держави на місцевій мові, пенсійне забезпечення і заборону на завжди випуску і продажу спиртних напоїв [35].

У повітовий комітет Селянського союзу було обрано Матюху, Радомського, Прокоф'єва, Абраменка, Закопайка. В губернський комітет делегували В. Дубовика, О. Затейщикова, Ребенгака, Столярова, Хохлова, Павленка, Іваненка та Тимошенка [36]. У той же час слід зазначити, що Селянські союзи виступали і за підтримку прав робітників. Так, у матеріалах Катеринославського селянського з'їзду що проходив в другій половині червня 1917 р. підкреслювалося, що Селянський союз буде домагатися для робітників: 1) 8-часового робочого дня; 2) державного страхування від каліцтва, втрати працездатності, старості і безробіття; 3) охорони праці в усіх сферах виробництва; 4) встановлення межі мінімальної заробітної плати [37]. Про кількісний склад союзу ми маємо лише фрагментарні дані: в селі Шохівці в організацію в травні 1917 року записалося 300 чоловік, у липні в

трьох волостях (Ново-Івановській, Богдановській, Черноглазовській) нараховувалось 2 489 чоловік тощо [38]. Взагалі газета “Крестьянский союз” інформувала, що, наприклад, на початку серпня 1917 р. в “губернії майже кожний день записувалось в Союз до 500 нових членів” [39]. На Катеринославщині в цей час крім губернського існувало 8 повітових і 557 сільських і волосних комітетів [40.-С.78].

У квітні-травні 1917 р. відділення Селянського союзу існували в ряді повітів Таврійської губернії. Так, в Олешках 1 травня 1917 р. в організацію записалося 102 особи [41].

5-8 травня 1917 р. в Одесі проходив обласний селянський з'їзд селянських депутатів Бесарабської, Подільської, Таврійської і Херсонської губерній, на якому було присутньо близько 2000 депутатів. Головою Селянського союзу обрали А. Трофілова – члена РСДРП(б) з 1907 р. [42.-С.149]. Слід зазначити, що в Херсонській губернії існували змішані форми організації селянства: ради селянських депутатів, Селянські союзи та Українські селянські спілки. Політичне визначення та організаційне оформлення останньої було завершено 28 травня – 2 червня 1917 р. на I Всеукраїнському селянському з'їзді в Києві. З цього часу низові організації Селянської спілки (повітові ради селянських депутатів) утворювалися з обранців сільських та волосних осередків Селянської спілки або сходів селян і в свою чергу обирали зі свого складу губернські ради. Виконкоми повітових та губернських рад вважалися одночасно і комітетами Селянської спілки. Вінчала цю ієрархію обрана на Всеукраїнському селянському з'їзді Всеукраїнська рада селянських депутатів, 210 членів якої увійшли до складу Центральної Ради [43.-С.211-214].

Географія впливу Селянської спілки за червень-жовтень 1917 року помітно розширилась. У середині серпня її платформу прийняли Перший Катеринославський губернський селянський з'їзд та Селянські союзи цієї губернії [44].

На з'їзді було вирішено направити до Всеукраїнської ради селянських депутатів по 2 представники від кожного повіту. Крім того було прийнято рішення наступного змісту: “З'їзд визнає, що організаційний комітет Всеросійського Союзу не єсть виразник волі трудового народу і веде селянство до дезорганізації...”. І далі з'їзд висловлюється за революційне єднання Рад Селян і Робітників” [45].

Восени 1917 р. ради селянських спілок і географія їх розміщення продовжували зростати. Було обрано тимчасовий губернський комітет з 19 чоловік, який приступив до створення сільських, волосних і повітових комітетів організації. Так, наприклад, 29 вересня відбувся Верхньодніпровський повітовий з'їзд Селянської спілки, на який прибули 40 делегатів від 29 волосних комітетів. У с. Іванівка (Олександрівського повіту) у Спільці в жовтні було 600 чоловік [46].

Але домінуючою формою об'єднання селян з літа 1917 року поступово стають ради селянських депутатів. Резолюцію по реорганізації Селянських Спілок у відповідні ради затвердили в середині липня з'їзд рад селянських депутатів Дніпровського повіту Таврійської губернії [47.-С. 54], 6 серпня Олександрівський повітовий з'їзд Селянського союзу. На цьому ж з'їзді в губернський і повітовий продовольчі комітети та повітове земство було обрано по 4 чоловіки, 2 чоловіки в шкільні комітети. До всеукраїнської ради селянських депутатів обрано Радомського і Герасименка [48].

На 4 серпня 1917 р. 52 повітові ради селянських депутатів України представляли близько 16 млн. чол. Всього на кінець 1917 р. на Україні існувало близько 70 повітових рад селянських депутатів, що складало 74% загальної кількості повітів [49.-С.70-71].

У національному питанні ради селянських депутатів вимагали надання Україні широких автономних прав у складі Російської федеративної республіки [50.-С.30]. Найзлободеннішими, найбільшочисними для селянства були питання про припинення війни та про землю, в зв'язку з чим воно розглядало й питання про владу. У постановах рад селянських депутатів чільне місце посідала вимога закінчення війни. Певні надії у цьому плані широкі маси селянства пов'язували з приходом до влади Тимчасового уряду, проте він з перших днів запевнив союзників, що виконає зобов'язання царського уряду і продовжуватиме війну до переможного кінця [51.-С.72].

У період двовладдя ради селянських депутатів ще не усвідомлювали сповна реального шляху до розв'язання земельного питання. Майже всі вони вимагали скасування приватної власності на землю, переходу її без викупу до рук селянства проте при цьому виступали проти самочинного захоплення земель, залишаючи остаточне вирішення земельного питання за Установчими зборами. Деякі ради вдавалися до половинчатих заходів: обмеження орендних цін, передачі селянам в оренду земель, не засіяних поміщиками, та ін. Це було наслідком того, що ради на селі на той час були загальноселянською організацією, яка об'єднувала бідноту, середняків і заможне селянство. Процес створення окремих рад батрацьких і бідняцьких депутатів розгорнувся в Росії тільки влітку 1918 р., на Україні ж він набрав поширення лише після закінчення громадянської війни. І все ж слід відзначити, що селяни надто повільно втягувалися в політичне життя, ще повільніше організовувалися.

Пробудження української самосвідомості здійснювалося й по лінії роботи селянських з'їздів різного рівня, хоча це була повільна й непроста робота. Так, якщо Херсонський крайовий селянський з'їзд, що проходив 23 квітня 1917 р., резолюцію про “федеративну республіку і широку національно-територіальну автономію поодиноким народам” ухвалив без будь-яких ускладнень, то на аналогічному з'їзді, скликаному Катеринославським бюро загальноросійського Селянського союзу, українським делегатам Ф. Дубовому та І. Романченкові не дали навіть виступити, оскільки вони домагалися приєднання Катеринославської організації Селянського союзу до Всеукраїнської Селянської спілки. На цьому з'їзді українцям так і не вдалося провести резолюцію про національно-територіальну автономію України. З'їзд висловився за те, щоб і надалі бути в складі “Всеросійського Селянського Союзу” з центром у Петрограді [52].

Серйозною політичною акцією восени 1917 р. були вибори органів самоврядування на селі. Згідно з постановами Тимчасового уряду від 21 і 25 травня в країні мали бути проведені вибори волосних, повітових і губернських земських гласних, але на основі нових правил – загального, рівного, прямого, таємного голосування.

Нагадаємо, що в дореволюційній Росії з 1890 р. обирати і бути обраними могли тільки поміщики-дворяни (потомствени та особисті). Селяни обирали тільки кандидатів у повітові земські збори. Далі все було в руках губернатора, який з числа обраних кандидатів призначав гласних, які були поставлені під контроль та нагляд державної адміністрації: обрані голови повітових та губернських земських управ затверджувалися відповідно губернатором та міністром внутрішніх справ; всі постанови земських управ мали затверджуватися губернаторами або міністром внутрішніх справ, і вони могли їх скасувати; виборні земські службовці були включені до загально-адміністративної системи.

Земства склалися із губернських та повітових земських зборів і їх виконавчих органів – губернських і повітових земських управ. До компетенції земств входили місцеві господарські, соціальні та культурні справи: завідування, утримання і будівництво місцевих шляхів, організація медичного обслуговування населення, народної освіти, налагодження поштового зв'язку, страхування, протипожежної справи тощо. За новим законом їх функції значно розширилися [53.-С.21].

Організаційна сторона виборів сільського самоврядування дещо відрізнялася від виборів до міських дум. Так, якщо вибори до міських дум проводилися на основі пропорційності за партійними списками, то вибори у волосне земство проводилися, в першу чергу, на основі іменних списків, скласти які мали право будь-які десять осіб, що мали право голосу [54]. Ось що писали з цього приводу 4 червня 1917 р. “Одесские новости”: “Слід вважати, що законотворці, вибравши для тільки-но народжуваної дрібної земської одиниці (волосні земства – Авт.) поіменні списки, мали на увазі, що в сільському побуті партійні розбіжності не так ще диференціювались, а тому немає необхідності в пропорційності виборів”. Хто знає, можливо законотворці боялися прищепити сільському життю цю партійну диференціацію, що періодично викликає гостру боротьбу.

Якщо це так, то треба визнати, що укладачі закону мало знають про сільські настрої, у всякому разі в південно-західному краї, де населення не відрізняється одноманітністю, як в північних губерніях. Недавні вибори в самочинні громадські комітети показали, що, якщо партійна боротьба не встигла звити собі гнізда на селі, то все ж боротьба проходила на іншій площині: на ґрунті національному.

Приклад: селяни Курисово-Покровського заявили, що не дадуть євреям місця у волосній управі, а, користуючись більшістю, будуть вибирати тільки своїх [55].

Земська кампанія включала підготовку і проведення виборів у волосні і повітові земства, а також формування знову обраних земських зборів і управ. Підготовча частина виборів почалася ще в липні 1917 р. Самі ж вибори були розбиті на 2 етапи: вибори у волосні земські установи (серпень-вересень) і вибори в повітове земство (вересень-жовтень). Вибори ж губернських гласних проводилися повітовими земськими зборами. Діяльність знову обраних земських установ почалася в жовтні-листопаді 1917 р.

Слід зазначити, що основні положення закону на осінь 1917 р. стали не актуальними. Селяни України втратили всяку довіру до Тимчасового уряду та його інституцій. Для них більш авторитетними органами самоврядування були селянські з'їзди, ради селянських депутатів і комітети селянських спілок, які підпорядковувалися в своїх діяльності Всеукраїнській раді селянських депутатів, обраний на Першому Всеукраїнському селянському з'їзді, який проходив у Києві 28 травня – 2 червня 1917 р. Не на користь виборчої кампанії спрацювала серпнева криза Тимчасового уряду, викликана невдалою спробою державного перевороту з боку російської воєначини [56.-С.23].

Не до вподоби селянам було і посилення політичного протистояння, пов'язаного з боротьбою за голоси сільських виборців. Як писала в жовтні газета “Жизнь народа”, в Дніпровському повіті

“мала місце апатія населення до виборів у повітове земство і сильна перевага від міжпартійного протиборства” [57]. В цьому повіті із 590 волосних гласних було обрано лише 558. В Катеринославському повіті вибори відбулися в 38 волостях, а в 2-х (Новопапівська і Борисівська) були визнані як такі, що не відбулися [58].

В Ільїнській волості (Одеський повіт) із 2 000 виборців голосувало лише 1 200 осіб; в Малобуялицькій волості того ж повіту в голосуванні взяли участь 57% виборців. Ще більш вражаючою була ситуація в селі Петрівка (Новомосковського повіту), де із 9 тисяч тих, що мали право голосу, на виборчу дільницю прийшло трохи більше 1 тис. осіб [59].

Серед селянського населення Таврійської губернії великою популярністю користувався список губернської Ради селянських депутатів, що складався в основному із членів ПСР. У с. Андріївці Бердянського повіту за цей список було віддано 1626 голосів, за народних соціалістів – 99, кадетів – 8, єврейський національний список – 52 голоси. У волосне земство були обрані 43 кандидати від місцевої Ради, 2 – від єврейських організацій. Кадети тут не отримали жодного місця [60].

Не набагато кращою в плані політичної активності виборців була кампанія з виборів повітових гласних. Так, у газеті “Селянська спілка” 31 жовтня 1917 р. була опублікована досить цікава інформація про земську кампанію в с. Іванівка Олександрівського повіту. В ній, зокрема, говориться, що на виборах до повітового земства “наші селяни показали себе зовсім неорганізованими і байдужими. Спілка виставила своїх членів, а Селянський союз – своїх. На щастя, в Іванівській волості жодна партія списків не висунула. Подано голосів за список №1 (Спілки) – 488 осіб і №2 (Селянський союз) – 88. Ледве-ледве пройшов від Іванівської волості 1 наш кандидат учитель Я.П. Антонечко” [61].

Особливістю цієї кампанії було те, що в ній брали участь і мешканці міст. Так, під час виборів гласних Новомосковського повітового земства участь у голосуванні взяло лише 8,7% виборців. В Амур-Нижньодніпровську із 27 тисяч осіб, що мали право голосу, вибрати гласних прийшло лише 3 813; в Бердянську із 19 тис. – 3 033 [62]. А в Олешках на виборчу дільницю прийшло всього 38 осіб. Оскільки в цьому місті при виборах в Дніпровське повітове земство був лише список від місцевої ради робітничих депутатів, що складався з 5 осіб, то всі вони й стали земськими гласними [63].

Проте зовсім іншу картину ми спостерігаємо під час виборчої кампанії до Всеросійських Установчих зборів. Вибори у повітах показали, що в південноукраїнському селі політичні уподобання виборців були дуже різними, але домінуючим був український настрій: в 4-х повітах Катеринославській губернії (Верхньодніпровському, Катеринославському, Новомосковському і Олександрівському) за український блок проголосувала абсолютна більшість сільських виборців - відповідно 69,3%, 71,8%, 89,4% і 77,4% [64.-С.13].

У Херсонській губернії ситуацію з'ясувати складніше, оскільки українські соціал-демократи виступили тут з окремим списком і набрали в Херсонському, Одеському, Єлизаветградському і Тираспольському повітах у середньому близько 7% голосів, тоді як українські есери і губернські ради селянських депутатів виступили в блоці з російськими есерами і ОЄСРП і визначити їх роль в цьому блоці важко. Але, враховуючи загальну українізацію краю, ми вважаємо, що селяни в своїй більшості голосували, в першу чергу, за українців. Результати по цьому списку були такими: в Херсонському повіті за нього віддали свої голоси 54,1% виборців, Одеському – 51,3%, Тираспольському – 62,6% і Єлизаветградському – 77,6% [65.-С.14].

На материкових повітах Таврійської губернії домінували російські есери, які в блоці з губернською радою селянських депутатів отримали в Мелітопольському повіті 63,8% голосів, а в Дніпровському – 79,3%. Список українських соціалістів-революціонерів і селян-хліборобів набрав, відповідно, лише 16,1 і 6,3%. [66.-С.14].

Таким чином, можна зробити висновок: селяни Півдня України в своїх сподіваннях орієнтувалися на українські національні партії та їх програми, на вибрані ними органи губернських селянських рад і Селянські спілки. І праві, і помірковані соціалістичні ліворадикальні сили, що боролися в регіоні за голоси виборців, серйозної підтримки не отримали, за винятком деяких окремих випадків. Тобто, на цьому етапі (в жовтні-листопаді 1917 р.) на Півдні України домінуючими були не лише соціальні, а й національно-демократичні гасла.

Виборча кампанія до Українських Установчих зборів на Півдні України проходила за специфічних обставин: на час виборів Першим Всеукраїнським з'їздом рад Україна уже була проголошена Республікою рад. І якщо центральні райони країни ще знаходилися під впливом Центральної Ради, то на Херсонщині, Катеринославщині та Північній Таврії у результаті воєнних дій влада поступово зосереджувалася в руках більшовицьких органів управління, які проводили виборчу кампанію “без огляду на права українського громадянства” [67.-С.204].

Про напруженість політичної боротьби та широку диференціацію суспільства в соціально-класовому відношенні свідчать списки по виборах депутатів в Установчі збори УНР. По Катеринославській губернії було зареєстровано 21 список, по Херсонській – 18 [68].

В цілому в Катеринославській губернії із 1 571 140 виборців голосувало 633 869 осіб, що складало 40,3% тих, хто мав право голосу [69]. Найбільше голосів отримав список №5 (Селянська спілка та УПСР) – 348 564, на другому місці був більшовицький список № 9 (від робітників, селян, солдатів Катеринославської губернії і Сердюцького ім. отамана Орлика полку) – 156 649, на третьому – список №3 (партія російських соціал-революціонерів) – 35 826 [70].

У Херсонській губернії вибори відбулися лише частково, але показники по Ананьївському і Олександрійському повітах свідчать про перемогу українських списків (№ 8, 13, 17), які набрали 54 300 голосів виборців. Із них: за список УСДРП проголосувало 8 266 осіб, Селянської спілки і ради селянських депутатів – 46003, українських федералістів-республіканців – 31. Значних результатів досягли (особливо в повітах) ліві соціал-революціонери, які йшли в блоці з виконавчим комітетом губернської ради селянських депутатів. Вони набрали 29,8% голосів від загальної кількості виборців. Більшовиків підтримало 19% тих, хто мав право голосу. За єврейські списки голосувало 7,7% громадян [71].

Не проводилися вони й у Таврійському окрузі, хоча ще 17 грудня 1917 р. у Мелітополі відбувся з'їзд представників північних повітів губернії, який ухвалив рішення про участь населення краю у виборах до Українських Установчих Зборів [72].

Таким чином, можна зробити висновок: селяни Півдня України були активними учасниками партійно-політичної боротьби і в своїх сподіваннях орієнтувалися на українські національні партії та їх програми, на вибрані ними органи губернських селянських рад і Селянські спілки. І праві, і помірковані соціалістичні ліворадикальні сили, що боролися в регіоні за голоси виборців, серйозної підтримки не отримали, за винятком деяких окремих випадків. Тобто, на цьому етапі (в жовтні 1917 р. – січні 1918 р.) на Півдні України домінуючими на селі були не лише соціальні, а й національно-демократичні гасла.

Джерела та література

1. Грушевський М.С. На порозі нової України. – К., 1991; Його ж. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991.
2. Винниченко В. Відродження нації: У 3 т. – К.; Відень, 1920 (Репринтне видання. – К., 1990).
3. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923 рр. – Нью-Йорк, 1954. – Т. I: Доба Центральної Ради.
4. Мазепа І. Підстави нашого відродження. – Б.м., 1946. – Ч. I.
5. Шаповал М. Соціологія українського відродження. – К., 1994.
6. Липинський В. Листи до братів хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / Ред. Я. Пеленський. – К.; Філадельфія, 1995.
7. Шаповал М. Вказ. праця.
8. Ковалевський М. При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії. – Інсбрук, 1960.
9. Мазепа І. Вказ. праця.
10. Грушевський М.С. На порозі нової України. – К., 1991.
11. Липинський В. Вказ. праця.
12. Див.: Турченко Ф.Г., Кривоший Г.Ф. Магістралі й глухі кути Української революції // Українська революція 1917 – початку 1918 рр. Проблеми, пошуки, узагальнення. – Запоріжжя, 1998.
13. Тимченко Ж.П. Ради селянських депутатів на Україні в 1917 р. // Український історичний журнал. – 1971. – № 8; Хміль І.В. Трудяще селянство України в боротьбі за владу Рад. – К., 1977; Горак В.С. Критика буржуазних трактувань ролі трудячого селянства України у боротьбі за перемогу Жовтневої революції та захист її завоювань (1917-1920) // Український історичний журнал. – 1989. – № 3.
14. Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія. – К., 1997.
15. Хміль І.В. Перший Всеукраїнський селянський з'їзд (28 травня – 2 червня 1917 р.): Історичні зошити. – К., 1992. – № 4.
16. Турченко Ф.Г., Кривоший Г.Ф. Вказ. праця.
17. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ століття. – К., 1997.
18. Мусієнко В., Лободаєв В. Генеральна Рада Вільного козацтва: становлення, політична позиція, діяльність // Історія України. – 2000. – № 37; Каліберда Ю. Історія "Вільного" козацтва за мемуарами учасників національно-визвольних змагань в Україні (1917-1921 рр.) // Українське слово. – 1997. – 30 січня.
19. Реєнт О.П. У робітнях історичної науки. – К., 1999.
20. Гриценко А.П. Політичні сили у боротьбі за владу в Україні (кінець 1917 – початок 1919 рр.). – К., 1993; Верстюк В.Ф. Махновщина: селянський повстанський рух на Україні (1918-1921). – К.,

- 1991; Його ж. Українська революція: доба Центральної Ради // Історія України: нове бачення: У 2 т. – К., 1995. – Т. 2.
21. Афонин Ю.В. Расстановка классовых и партийно-политических сил в Донбассе в период подготовки и проведения социалистической революции (март 1917 – март 1918 г.): Дис... канд. истор. наук. – К., 1990; Королев В.И. Таврическая губерния в революциях 1917 года. – Симферополь, 1993.
22. Верстюк В. Концептуальні проблеми вивчення історії Української революції // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2000. – Вип. XI.
23. Хміль І.В. Трудяще селянство України в боротьбі за владу Рад. – К., 1977.
24. Федунів В.В. Советы Таврической губернии (март 1917 – апреля 1918 гг.): Дис... канд. истор. наук. – Симферополь, 1992.
25. Там само.
26. Тимченко Ж.П. Вказ. праця.
27. Хміль І.В. Організації селянства України в період підготовки і проведення соціалістичної революції // Український історичний журнал. – 1982. – № 1.
28. Махно Н.И. Воспоминания. – М., 1992.
29. Волковинський В.М. Батько Махно. – К., 1992.
30. Там само.
31. Крестьянский союз (Катеринослав). – 1917. – 28 мая.
32. Хміль І.В. Трудяще селянство України в боротьбі за владу Рад. – К., 1977.
33. Бюллетени Екатеринославского временного исполкома общественных и рабочих организаций. – 1917. – 6 мая.
34. Крестьянский союз. – 1917. – 7 июня.
35. Там само. – 1917. – 24 мая.
36. Крестьянин и рабочий. – 1917 – 31 мая.
37. Крестьянский союз. – 1917. – 16 июня.
38. Там само. – 1917. – 13 мая, 29 июля.
39. Там само. – 1917. – 3 августа.
40. Хміль І.В. Трудяще селянство України в боротьбі за владу Рад. – К., 1977.
41. Известия Олешковского городского исполнительного комитета. – 1917. – 11 июня.
42. Смирнов А.С. Большевики и крестьяне в Октябрьской революции. – М., 1976.
43. Підраховано за: Верстюк В.Ф., Осташко Т.С. Діячі Української Центральної Ради: Біобібліографічний довідник. – К., 1998.
44. Крестьянский союз. – 1917. – 20 августа, 2 сентября.
45. Там само. – 1917. – 20 августа.
46. Селянська спілка. – 1917. – 31 жовтня; Верхнеднепровская народная газета. – 1917. – 29 сентября, 7 октября.
47. Хміль І.В. Організації селянства України в період підготовки і проведення соціалістичної революції // Український історичний журнал. – 1982. – № 1.
48. Единение. – 1917. – 12 августа.
49. Гамрецький Ю.М., Тимченко Ж.П., Щусь О.Й. Ради України в 1917 р. – К., 1974.
50. Хміль І.В. Трудяще селянство України в боротьбі за владу Рад. – К., 1977.
51. Великая Октябрьская социалистическая революция. Хроника событий. – М., 1957. – Т. 1.
52. Крестьянский Союз. – 1917. – 14 мая; Вістник товариства "Просвіта" у Катеринославі. – 1917. – 7 травня, 11 червня; Бюллетени губернского исполнительного комитета общественных, рабочих, солдатских и крестьянских организаций. – 1917. – 14 июня.
53. Гольденвейзер А.А. Из киевских воспоминаний // Революция на Украине по мемуарам белых. – М.; Л., 1930.
54. Известия Елисаветградской земской управы и Комитета безопасности. – 1917. – 28 сентября, 5 октября.
55. Одесские новости. – 1917. – 4 июня.
56. Рочев В.И. Тактика партии большевиков в борьбе за массы в земской кампании (июль – октябрь 1917): Автореф. дисс... канд. истор. наук. – М., 1965.
57. Жизнь народа. – 1917. – 1 октября.
58. Там само. – 1917. – 17 сентября.
59. Новомосковская жизнь. – 1917. – 23 ноября; Одесский листок. – 1917. – 28 сентября.
60. Бердянская жизнь. – 1917. – 15 сентября.
61. Селянська спілка (Катеринослав). – 1917. – 31 жовтня.
62. Бердянская жизнь. – 1917. – 15 августа; Известия Елисаветградской земской управы и Комитета безопасности. – 1917. – 28 сентября.
63. Новомосковская жизнь. – 1917. – 23 ноября; Наша борьба. – 1917. – 12 ноября.

64. Гвоздик В.С. Південь України в революції 1917 – початку 1918 рр.: Автореф. дис... канд. істор. наук. – Запоріжжя, 2002.
65. Там само.
66. Там само.
67. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991.
68. Вісті Головної комісії по справах виборів до Установчих Зборів в УНР. – 1917. – 28 грудня; Наша боротьба (Катеринослав). – 1918. – 9 января; Дніпро. – 1918. – 1 березня.
69. Народне життя (Катеринослав) – 1918. – 17 квітня.
70. Там само.
71. Дніпро. – 1918. – 1 березня.
72. Жизнь народа. – 1917. – 24 декабря.

В.Г. Бондаренко

ВІДРОДЖЕННЯ КОЗАЦТВА НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ (СЕРПЕНЬ–ЛИСТОПАД 1917 р.)

Відродження української державності на початку 90-х рр. стало поштовхом до відновлення та розвитку козацького руху. Бурхливо почали виникати козацькі товариства, особливо на землях Запорізької, Дніпропетровської, Донецької областей. Цей процес був обумовлений історією, традиціями Запорозької Січі, до якої належали ці землі. У 1995 р. був прийнятий Указ Президента, який розглядав проблеми відродження козацтва. Пізніше були прийняті інші нормативні документи, зокрема “Державна програма з відродження козацтва на 2001–2005 рр.”, та відповідні обласні програми. “Програма відродження та розвитку козацтва в Запорізькій області на 2002–2005 рр.” затверджена на сесії обласної Ради 28 серпня 2002 р. Важливим чинником державної політики щодо козацтва є використання досвіду попередніх спроб відновити козацтво на Україні. Такою спробою було заснування вільнокозацького руху в 1917–1918 рр. Центрами його були землі Київщини, Катеринославщини, Херсонщини, тобто – гетьманщини, та Січі. Тому дослідження цього модерного досвіду ХХ ст. на Катеринославщині може стати основою для розроблення регіональної політики з розвитку та поширення козацького руху.

Історіографія вільнокозацького руху на Катеринославщині є незначною та спорадичною. До неї, як і до історіографії всієї проблеми, можна застосувати періодизацію, за якою виділяються три етапи. Перший – 20–30-ті рр. ХХ ст., другий – 40–80-ті рр., третій починається з проголошення незалежності України. На першому та другому етапах співіснували два напрямки – радянська та національно-державницька історіографія. Перший напрямок був заідеологізований, хоча і збагатив науку деяким цінним фактологічним матеріалом. Недоліком другого була відсутність у розпорядженні авторів багатьох важливих документів і матеріалів, перш за все архівних. Дослідники цього напрямку також не завжди дотримувалися принципу об’єктивності.

Серед досліджень радянської історіографії 20–30-х рр., які містять важливий фактологічний матеріал, ми можемо виділити збірник, присвячений 10-й річниці Жовтневого перевороту на Катеринославщині, працю А. Горба та деякі статті в журналі “Літопис революції” [1; 2; 3]. Українські історики на тому ж етапі присвятили деякі сторінки своїх праць подіям на Катеринославщині, але їхні повідомлення незначні за обсягом та епізодичні. Найбільш цінними є праці І. Мазепи та Д. Дорошенка [4; 5]. Недостатність уваги до Катеринославщини пояснювалась тим, що більшість авторів досліджували того часу – та і в подальшому – історію Звенигородського коша, бо для цього існувала джерельна база і він був найвідомішим серед організацій Вільного Козацтва.

У 40–80-х рр. у радянській історіографії з’являється монографія П. Гарчева, яка подає відомості про вільнокозацький рух на Катеринославщині [6]. У зарубіжній українській історіографії в працях П. Мірчука та П. Феденка представлені деякі факти та висновки щодо подій 1917–1918 рр. на Катеринославщині й участі в них козацтва [7; 8]. Журнали “Українське козацтво” та “Вісті комбатанта” у своїх науково-популярних статтях публікували цінні матеріали, присвячені революційним подіям у катеринославському регіоні [9; 10; 11].

Сучасні українські історики В. Голубко, П. Захарченко, Г. Папакін подають деякі факти з історії Катеринославського коша, але вони розпорошені та неузагальнені, незначні за обсягом. До